بسم الله الرحمن الرحیم

درسنامه فقه ۲

علیرضا محمدی‌نژاد

محمدی‌نژاد، علیرضا، ۱۳۵۶ -
درسنامه فقه/ علیرضا محمدی‌نژاد؛ تهیه و تنظیم معاونت آموزش، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران.
قم: مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران، مرکز نشر هاجر، ۱۳۹۹ -
۲ج.
شابک: ۵-۳۴۸-۳۷۸-۶۰۰-۹۷۸
فیپا
ج.۲ (چاپ اول: ۱۴۰۰) (فیپا).
کتابنامه.
فقه جعفری — قرن ۱۴— راهنمای آموزشی
Islamic law, Ja'fari — ۲۰th century — Studu and teaching*
حوزه علمیه قم. مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران. معاونت آموزش
حوزه علمیه قم. مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران. مرکز نشر هاجر
Hozeh Elmiyeh Qom. Center management Hozeh Elmiyeh sisters. Centre Publications hajar
BP۱۸۳/۵
۲۹۷/۳۵۲
۷۴۶۸۶۹۳

درسنامه فقه جلد ۲

نویسنده: علیرضا محمدی نژاد

مرکز نشر هاجر - ناشر تخصصی زن و خانواده

تهیه و تنظیم: معاونت آموزش /مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران

تعداد صفحه و قطع: ۲۲٤ صفحه وزیری ✣ نوبت چاپ: اول / تابستان ۱٤۰۰

شمارگان: ۸۰۰۰ نسخه ✣ قیمت: ٤٤۰/۰۰۰ ریال

چاپخانه: زلال کوثر ✣ شابک: ٥-۳٤۸-۳۷۸-٦۰۰-۹۷۸

نشانی: قم - بلوار معلم - مجتمع ناشران - واحد ۱۱۴

تلفن: ۳۱۰۱۵-۰۲۵ پیامک: ۱۰۰۰۳۱۰۱۵

hajarpub.ir info@hajarpub.ir

فهرست مطالب

بخش اول احکام اموات ۱۱
درس ۱ احکام محتضرو چگونگی غسل و کفن میت ... ۱۲
درس ۲ احکام نماز میت و چگونگی دفن آن ۲۱
درس ۳ احکام و آداب پس از دفن ۲۶
بخش دوم نماز.. ۳۱
فصل اول مقدمات نماز ۳۲
درس ٤ اقسام نماز و اوقات نمازهای شبانهروزی ۳۳
درس ۵ قبله..... ٤۲
درس ٦ وقت نماز...٤۸
درس ۷ مکان نماز گزار...... ٥٤
درس ۸ بدن و لباس نمازگزار ٦۰
درس ۹ استثنائات نماز با بدن و لباس نجس ٦۷
درس ۱۰ اذان و اقامه ۷۲
فصل دوم شیوه نمازخواندن ۷۷
درس ۱۱ واجبات نماز و احکام نیت ۷۸
درس ۱۲ تکبیرة الاحرام و قیام ۸۵
درس ۱۳ قرائت نماز ۹۳
درس ۱٤ رکوع در نماز...۹۹
درس ۱۵ واجبات سجده (۱) . ۱۰۵

درس ١٦ واجبات سجده (۲) ١١١
درس ١٨ چیزهایی که سجده برآن صحیح است ١١٧
درس ١٩ سجده سهو و سجده قرآن ١٢٢
درس ٢٠ تشهد و سلام .. ١٢٨
درس ٢١ ترتیب و موالات .١٣٤
فصل سوم مُبطِلات نماز.. ١٣٩
درس ٢٢ مبطلات نماز (١) ١٤٠
درس ٢٣ مبطلات نماز (٢) ١٤٧
درس ٢٤ مبطلات نماز(٣) ١٥٣
فصل چهارم نماز مسافر...١٦٤
درس ٢٥ نماز مسافر .١٦٥
درس ٢٦ احکام مسافرت شرعی.. ١٧٢
درس ٢٧ قواطع سفر (مکانهایی که نماز، تمام خوانده می‌شود) ..١٨٠
فصل پنجم نماز قضا... ١٩٠
درس ٢٨ نماز قضا ١٩١
فصل ششم نماز جماعت.. ١٩٨
درس ٢٩ نماز جماعت ١٩٩
درس ٣٠ روش های صحیحِ اقتدا در نماز جماعت ٢٠٨

پیشگفتار

حوزه‌های علمیه شیعه از کانون‌های محوری در انتقال دانش دین مبین اسلام و از مؤثرترین حلقه‌های تأثیرگذار معرفتی میان مخاطبان این آیین برتر هستند. از ویژگی‌های کارکردی این کانون، ایفای رسالت علمی بر اساس اصول بنیادین حوزه‌های علمیه و بهره‌مندی از گنجینه بی بدیل علوم قرآن و معارف اهل‌بیت علیهم‌السلام تحقق‌یافته است. ابزار و نقاط محوری این فرایند را می توان زمان‌شناسی و اتخاذ تدابیر علمی مبتنی بر اقتضائات عصری به همراه جهاد و کوشش‌های خستگی‌ناپذیر عالمان دینی برشمرد. عناصر اصلی این کانون‌های بی‌بدیل علمی، شیوه‌های خاص تربیتی، اصول محکم و استوار در آموزش، فرآیندهای فراگیری، متون درسی مناسب هر یک از سطوح دانشی و نیز فضای روحانی حاکم بر حوزه‌های علمیه است.

این ضرورت، باعث گردیده تا تأکید بر عنصر زمان، پیدایی چشم‌اندازی نو و نیز افق‌های ترسیم‌شده، فرایند ضرورت تدوین برنامه‌های نوین و مبتنی بر اصول عزت‌محور و هویت‌بخش را در کلیه عرصه‌ها، سطوح و لایه‌های تعلیم و تربیت امری اجتناب‌ناپذیر جلوه دهد. بر این اساس تهیه نقشه راه تمدنی با توجه به عرصه‌های نوپدید، ترسیم برنامه‌های آموزشی بلندمدت و تهیه محتواهای مورد نیاز در تدوین متون آموزشی این مرکز، بیش از پیش مورد اهتمام قرار گرفت.

در راستای عملی شدن محورهای پیشین، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران با عنایات الهی و با تکیه بر مبانی متقن مکتب اهل‌بیت علیهم‌السلام و نیز با تکیه بر میراث گرانقدر علمای راستین شیعه تلاش کرده تا بر اساس نیازسنجی صورت گرفته، مجموعه‌ای نوین از کتب درسی خواهران طلبه را طراحی، تدوین و تألیف کند. در این مجموعه تأکید بر این بوده تا مواردی همچون رعایت اصول کاربست تکنولوژی آموزشی، الگوهای نوین برنامه‌ریزی درسی متناسب با اهداف آموزشی و ناظر به سرفصل‌های مصوب و نیز نیازهای فراگیران، در اولویت‌های تألیف و تدوین آثار منتشره این مرکز قرار گیرد.

بی‌شک پیمودن این مسیر بلند و طولانی بدون همدلی، مساعدت و حمایت استادان، محققان و فراگیران عزیز امکان‌پذیر نبوده که امید است با ارائه پیشنهادها، نقدها و دیدگاه‌های

خود از طریق رایانامه Mo،oon@whc.ir ما را در بهبودبخشی و ارتقای کمی و کیفی این آثار یاری کنند.

از تمامی اساتید و همکاران محترم -به ویژه مؤلف محترم حجت‌الاسلام آقای علیرضا محمدی‌نژاد و همکارانشان، مدیر محترم گروه فقه حجت‌الاسلام آقای ابوالقاسم مقیمی، ارزیابان گرامی حجج اسلام آقایان حسین وحیدپور، هادی فاضل، غلامحسن حیدری، حسین قاسمیان و سرکار خانم زهرا عزیزاللهی و ارزیاب تدوین آموزشی آقای دکتر حسن فانیدپور- تشکر می‌کنیم و توفیقات روزافزون همکاران مرکز -به ویژه مدیر گروه‌های علمی سرکار خانم مریم مدملی و مدیریت محترم برنامه‌ریزی و تدوین متون تحصیلی و همکاران ایشان را از خداوند منّان خواستاریم.

معاون پژوهش مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران

مقدمه مؤلف

اسلام به عنوان مکتبی آسمانی که هدف خود را سعادت انسان بیان می‌کند، زیربنای ایجادِ جامعه مطلوب و سعادتمندی انسان را عمل درست بر طبق اعتقاد صحیح می‌داند؛ ازاین‌رو در آموزه‌های خود، اصولِ اعتقادی خاصی را بر پیروانش لازم می‌شمارد تا پس از تحقیق لازم، به آن اصول اعتقادی باور و ایمان داشته باشند. همچنین فروعات عملی خاصی را بیان می‌کند؛ که بر هر شخصِ مسلمانی واجب است رفتارِ خود را در حوزه فردی و اجتماعی بر طبق آن فروع تنظیم کند؛ به بیان دیگر، **اسلام تنها اعتقاد صحیح را کارساز نمی‌داند، بلکه در مرحله عمل و رفتار نیز مسلمانان را دعوت به انجام خوبی‌ها و پرهیز از بدی‌ها می‌کند.**

در هر صورت آن قسمتی که عهده‌دار بخشِ عملی دین است، «فقه» یا «احکام» نام دارد که در حقیقت مجموعه قوانین عملی اسلام، و نشأت گرفته از وحی الهی (قرآن و روایات) است و با بیان معصومان تفسیر و تبیین شده‌اند.

ما معتقدیم خدای متعال با وضع قوانین عملی دین، خواسته دنیا و آخرت بشر را تأمین کند و زندگی امن و آرامی را برای او به ارمغان آورد؛ اما متأسفانه انسان، روزبه‌روز با دور شدن از مسیر عمل به قوانین، به سوی گرفتاری و مشکلات در حرکت است؛ غافل از اینکه تا وقتی به این قوانین عمل نکند، به ناچار باید مشکلات زیادی را متحمل شود.

حوزه‌های علمیه و فقهای بزرگوار اسلام، همواره در طول تاریخ برای حفظ فقاهت، ابلاغِ احکام دین و همچنین دفاع از این شریعت مقدس، تلخی‌ها و سختی‌های فراوانی را به جان خریده‌اند. چه بسیار کتاب‌هایی که در وضعیت تقیّه یا در گوشه زندان در سخت‌ترین حالتِ ممکن نگاشته شده است و چه بسیار بزرگانی که در راه تحقق این آرمان و حفظ دین خدا سر و جان خود را فدا کرده‌اند.

اکنون که به برکت نظام اسلامی، احکام دین توسط عالمان و مراجع بزرگوار تقلید در قالب رساله های توضیح‌المسائل و یا استفتائات بیان می‌شود و به راحتی در دسترس مردم قرار می‌گیرد نیز ثمره همان تلاش‌های دیروز، و یکی از نعمت‌های بزرگی است که باید خدای متعال را شاکر باشیم.

بدون شک، آموزش احکام اسلامی و تشویق مردم به انجام صحیحِ دستورات شرعی، برترین عبادت، و مایه خشنودی خدای متعال است. همچنین رسالت انبیای الهی و معصومان، پس از

بیان عقاید و باورهای صحیح، ابلاغ دستورات دینی و دور کردن مردم از گناه و رفتارهای ناشایست بوده است؛ به همین جهت، فراگیران حوزه‌های علمیه -که رسالت اصلی آنان پس از فراگیری علوم اسلامی، تعلیم، ترویج و تبلیغ مذهب حقه تشیع است- زمانی می‌توانند جامعه را به سوی اسلام اصیل هدایت کنند که قادر باشند پس از عمل صحیح به این دستورات شرعی، آنها را به بهترین نحو و شیوه ای مناسب برای مردم نیز بیان کنند.

در سال‌های اخیر تلاش‌های ارزشمندی جهتِ تولید کتاب‌های فتوایی و رساله‌های آموزشی احکام صورت گرفته که هر یک از این کوشش‌ها در جای خود قابل تقدیر و تشکر است؛ ولی جای خالی کتابی که با در نظر گرفتن مقاطع تحصیلی افراد و نیاز یک طلبه تألیف شده باشد و افزون بر احکام، به چگونگی بیان آن اشاره کند، احساس می‌شد. بنابراین پس از جلسات متعدد در کارگروه فقه و اصول و «ارشادات» مدیریت محترم حوزه‌های علمیه خواهران (**حجةالاسلام و المسلمین دکتر عبدالکریم بهجت‌پور**)، به این نتیجه رسیدیم که برای اولین بار کنار کتاب درسنامه فقه، کتاب راهنمای تدریس نیز تهیه شود تا با جمع آوری و تنظیم منابع مورد نیاز، اساتید محترم در سراسر کشور بتوانند در حد مطلوب و یکسانی به تدریس این درس با اهمیت بپردازند؛ چرا که:

۱. روش احکام‌آموزی دارای اهمیت است؛

۲. بیانِ احکام، به ممارست و تمرین احتیاج دارد؛

۳. پاسخگوییِ احکام نیازمندِ مهارت است؛

٤. پاسخ‌یابیِ مسائل شرعی به کتاب‌شناسی نیاز دارد؛

۵. ارتباط احکام با کتاب‌های نیمه‌استدلالی برای آموزش بهتر، مؤثر است؛

٦. موضوع‌شناسی می‌تواند در نشاطِ علمیِ فراگیران نقش مؤثری داشته باشد؛

۷. کارگاه‌های احکام در توانمندسازی و تطبیق احکام بر موضوعات دارای اهمیت است؛

۸. قواعدِ فقهی، کاربردِ مناسبی در پاسخگویی به مسائلِ شرعی دارد؛

۹. دسته‌بندیِ مباحثِ فقهی، عاملِ مؤثری در یادگیریِ احکام است.

بنابراین خادمان شما در حوزه علمیه قم این مهم را عهده‌دار شدند و به تهیه و تنظیم کتاب حاضر پرداختند. این کتاب می‌تواند مقدمه مناسبی برای آموختن کتاب‌های فقهی نیمه‌استدلالی به حساب آید. همچنین با توجه به ساختاری که در تنظیم آن رعایت شده می‌تواند فراگیران را برای به یاد سپردن هر چه بیشتر احکام شرعی یاری کند.

در این نوشتار، مؤلفه‌های زیر رعایت شده است:

۱. تکنولوژی آموزشی و رعایت استانداردهای تدوین و تألیف درسنامه‌نویسی؛

الف) مقدمه‌ها و پیش‌سازمان‌های مناسب؛

ب) بیان اهداف آموزشی در ابتدای هر درس؛

۲. کارگاه‌های مفید و کاربردی؛

۳. مثال‌های بروز و مورد نیاز جامعه مخاطب (بانوان)؛

٤. بیان حکمت‌های فراوان؛

۵. توضیح واژه‌ها و اصطلاحات؛

٦. طراحی زیبا و چشم‌نواز؛

۷. درجِ درختواره و نمودارهای جذاب و کاربردی؛

۸. زبانی ساده، روشن و به دور از اصطلاحات پیچیده فقهی؛

۹. پرداختن به موضوعاتِ موردِ نیاز و کاربردی در هر سه جلد از درسنامه فقه؛

۱۰. استفاده از احادیثِ انگیزشی فراوان؛

۱۱. پرسش‌های متعدد میانی با عناوین و اهدافِ متنوع در متن درس‌ها؛

۱۲. پرسش‌ها و تمرین‌های جذاب، کاربردی و پژوهشی در پایانِ هر درس؛

از خداوند متعال مسألت دارم که تلاش‌های خالصانه گروه تألیف و تدوین و همکاران عزیز ما را قبول، و ما را در رسیدن به اهداف خود در تنظیم این کتاب آموزشی یاری فرماید.

سخنی با فراگیران محترم

درسنامه فقه، یک کتاب آموزشی و درسی است و لازم است اساتید احکام آن را تدریس کنند؛ بنابراین اساتید محترم می‌توانند توضیحات تکمیلی، بیان مثال‌ها، تفاوت فتاوا، تطبیقات و دسته‌بندی‌های آموزشی را به تشخیص خود بیان کنند.

پرسش‌های میانی ضمن درس برای «**تفکر بیشتر**»، «**بحث گروهی**» یا «**پژوهش**»، تنظیم شده است و باید در پاسخگویی به آنها بکوشید و همچنین از استادِ خود در بحث گروهی کمک بخواهید و یک گفت‌وگوی چالشی و پرنشاط در کلاس ایجاد کنید.

توجه: در یادگیریِ احکام لازم است صبور باشید و به موضوعِ مسائل و زیرمجموعه‌های هر کدام دقت کنید تا هر چه زودتر بتوانید در فراگیری، بیان، کسب مهارت‌ها و پاسخگوییِ احکام موفق شوید.

تقدیر و تشکر

در پایان از ریاست محترم گروه فقه و اصول **حجت‌الاسلام و المسلمین استاد ابوالقاسم مقیمی حاجی** و مراکز و اساتید محترمی که ارزیابی علمی و بازخوانیِ محتواییِ کتاب را به عهده گرفتند، به ویژه از **حجت‌الاسلام و المسلمین استاد حسین وحیدپور** و اعضای محترم گروه فقه و اصول **حجج اسلام آقایان هادی فاضل، غلامحسن حیدری، حسین قاسمیان و سرکار خانم زهرا عزیز اللهی و استاد سمیرا کاشانی تشکر می کنم.**

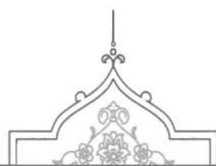
لازم می‌دانم از مسئولان محترم حوزه‌های علمیه خواهران، به ویژه مدیر محترم مرکز، جناب **حجت‌الاسلام و المسلمین آقای دکتر عبدالکریم بهجت‌پور** که در روند تهیه این اثر رهنمودهای لازم را ارائه کردند، قدردانی کنم؛ همچنین از **سرکار خانم مریم مَدمُلی** مدیر گروه‌های علمی مرکز و مسئولان اداره‌ی کل برنامه‌ریزی و تدوین متون تحصیلی، به ویژه مسئول اداره تألیف **حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر حمیدرضا حق‌شناس** و مسئول اداره تدوین و طراحی آموزشی **دکتر حسن فانیدپور** و فضلای ارجمند آقایان **محمد ایلایی، محمدجواد محمودی و محمد سخایی** که در تهیه و تنظیم محتوایی این اثر همکاری مستمر داشتند، سپاسگزاری نمایم.

امیدواریم با شناخت احکام الهی در تمام بخش‌های مورد نیاز و اجرای آن در زندگی فردی و اجتماعی، اسلام عملی و بینش اسلامی در همه عالم جاری و ساری شود.

علیرضا محمدی‌نژاد

۰۷ مردادماه ۱۴۰۰ - ۱۸ ذی‌الحجه ۱۴۴۲

مصادف با عید سعید غدیر

بخش اول

احکام اموات

اسلام به قدری مومنان را محترم شمرده است که احکام و آداب خاصی را برای آنها از بدو تولد تا پس از مرگ قرارداده است و اطرافیان را نسبت به انجام این دستورات ملزم کرده است. شاخه‌ای از این دستورات از زمانی که شخص در حال جان دادن است آغاز می‌شود و تا بعد از مرگ نیز ادامه دارد. در این فصل با برخی از این دستورات آشنا خواهید شد.

درس ۱ احکام محتضر و چگونگی غسل و کفن میت

هدف‌های درس

انتظار می‌رود پس از فراگیری این درس طلاب گرامی بتوانند:

۱. احکام کفن کردن میت را بیان و در کلاس با کمک دوستان کفن کردن را انجام دهند.
۲. واجباتی را که دیگران باید برای میت انجام دهند نام ببرند.
۳. واجبات غسل میت را به ترتیب توضیح دهند.

زمانی که نشانه‌های مرگ در فردی پیدا می‌شود، بر خود او و اطرافیانش واجب است کارهایی را انجام دهند. در این درس و درس‌های بعد با مهم‌ترین احکام در این رابطه آشنا خواهید شد.

تعریف یک واژه

«واجب کفایی» آن است که یك عمل معین، از همگان خواسته شده، مانند غسل میت، نماز میت، دفن میت و ... و همه وظیفه دارند که برای انجام آن عمل به پا خیزند؛ ولی اگر یکی آن را به جا آورد، از دیگران ساقط می‌شود و اگر هیچ یک انجام ندهند، همگی مرتکبِ حرام شده‌اند.

احتضار

اولین عملِ واجب بر اطرافیان کسی که در شرف مرگ است از حالت «احتضار» شروع می‌شود.

تعریف احتضار

به کسی که در حال جان دادن است «محتضر» و به آن حالت، «احتضار» می گویند.

وظیفه مُحتَضَر و اطرافیان او

بنابراحتیاط واجب باید شخص مسلمان را در حال احتضار به پشت و به سمت قبله بخوابانند، به طوری که کف پای او به جانب قبله باشد و اگر خود محتضر توانایی این کار را داشته باشد این وظیفه به عهده خود اوست.

پرسش میانی

آیا برای رو به قبله کردن محتضر نیاز به اجازه از ولی او داریم؟

کارگاه احکام

برای انجام برخی از وظایف نسبت به دیگران که در احکام شرعی ذکر شده است، نیازمند اجازه از ولی آن‌ها هستیم. با کمک استاد خود این موارد را در رساله‌ی عملیه مرجع خود پیدا کنید.

برخی از توصیه ها و مستحبات نزد محتضر

در روایت آمده که رسول خدا ص فرمود: به کسانی که در حال مرگ هستند «لا إله إلا الله» را تلقین کنید.

مستحب است شهادتین و اقرار به امامان دوازده گانه علیهم السلام و سایر اعتقادات صحیح را به گونه‌ای به محتضر تلقین کنند و بگویند که میت بفهمد.

مستحب است کسی را که سخت جان می‌دهد - اگر ناراحت نمی‌شود - به جایی که نماز می‌خوانده، ببرند.

مستحب است برای جان کندن آسان، سوره «یس» و «صافّات» را برای محتضر قرائت کنند.

مستحب است آیة الکرسی تا «هم فیها خالدون» نزد محتضر خوانده شود.

برخی از مکروهات نزد محتضر

زیاد سخن گفتن نزد محتضر و تنها گذاشتن او و گریستن پیش او مکروه است.

* حضور شخص جنب و زن حایض نزد محتضر، مکروه است.

مکروه است که زنان به تنهایی نزد محتضر باشند.

*گذاشتن چیز سنگین بر شکم محتضر مکروه است.

تجهیز میت

در بینش اسلامی، مرده مسلمان نیز مانند زنده او دارای احترام است. تکریم مرده مسلمان در قالب اعمالی از قبیل غسل، کفن و مانند آن است که در شرع مقدس اسلام واجب شمرده شده است و همه مکلفین نسبت به آن وظیفه دارند.

اگر زن یا مرد مسلمان دوازده امامی از دنیا برود این کارها را باید به ترتیب نسبت به او انجام داد:

۱. غسل؛۲. حنوط؛ ۳. کفن؛ ٤. نماز؛ ٥. دفن.

غسل میت

هرگاه مؤمنی از دنیا برود بر همه مکلفین واجب است او را غسل داده، حنوط کنند، سپس کفن کنند و بر او نماز بخوانند و پس از آن دفن کنند و اگر بعضی افراد این کارها را انجام دهند از دیگران ساقط می‌شود و اگر هیچ‌کس به این وظیفه عمل نکند همه معصیت کرده‌اند.

توجه

اگر کسی مشغول کارهای میت شود، بر دیگران واجب نیست اقدام نمایند، ولی اگر او عمل را نیمه‌کاره بگذارد باید دیگران تمام کنند.

پرسش میانی

در زمان پس از مرگ و پیش از غسل، چه اعمالی وارد شده است؟

چگونگی غسل میت

واجب است میت را سه غسل بدهند:

اول، به آب مخلوط با سدر (آبی که قدری سدر در آن ریخته و مخلوط شده است).

دوم، با آب مخلوط با کافور (آبی که قدری کافور در آن ریخته و مخلوط شده است).

سوم، با آب خالص.

کیفیت غسل میت با سایر غسل‌ها تفاوتی -جز در نیت- ندارد و **بنابر احتیاط واجب** تا غسل ترتیبی ممکن است، نباید میت را به صورت ارتماسی غسل بدهند.

احکام غسل میت

واجب است برای غسل، کفن، نماز و دفن میّت از ولیّ او اجازه بگیرند. ولیّ میت عبارت است از: پدر و مادر و فرزندان و به همین ترتیب بقیه طبقات وارثان؛ و در میت زن، شوهر او از دیگران مقدم است.

قاعده فقهی

قاعده الاقرب یمنع الابعد: قاعده یاد شده عبارت است از مانع شدن خویشان و بستگان نزدیک‌تر به میت از ارث بردن خویشان دورتر، مانند مانع شدن فرزندان میت از ارث بردن برادران و خواهران او.

پرسش میانی

چه افرادی با وجود شرایط بالا، همچنان ولی به حساب نمی‌آیند؟

*در غسل میت هم مانند دیگر عبادات، نیت لازم است؛ یعنی غسل دهنده باید غسل را به قصد انجام و اطاعت دستور خدا به جا آورد.

در غسل اول و دوم، سدر و کافور باید به اندازه ای زیاد نباشد که آب را مضاف کند و به اندزه‌ای هم کم نباشد که نگویند سدر و کافور با آب مخلوط شده است.

کسی که میت را غسل می‌دهد باید مسلمان دوازده امامی، بالغ و عاقل باشد و مسائل غسل را بداند و اگر میت مرد است، مرد و اگر زن است غسل دهنده، زن باشد؛ ولی غسل میت زن به وسیله شوهرش و غسل میت مرد به وسیله زنش جایز است.

* نگاه کردن به عورت میت (جز میتی که همسر انسان است)، حرام است و کسی که او را غسل می‌دهد اگر نگاه کند گناه کرده است؛ ولی غسل باطل نمی‌شود.

اگر برای غسل میت آب پیدا نشود یا استعمال آب مانعی داشته باشد، باید میت را در عوض هر غسل، یک تیمم بدهند.

مسأله

۱. کودک سقط شده‌ی مسلمان، اگر چهار ماه تمام داشته باشد باید غسل داده شود و در کمتر از آن واجب نیست.

۲. اگر جایی از بدن میت به نجاست آلوده شود، باید پیش از آن که آن جا را غسل بدهند آب بکشند، بنابراین بدن میتی که خونریزی دارد بایستی قبل از غسل در صورت امکان تطهیر شود، و اگر انتظار برای توقف خونریزی (به خودی خود) یا منع آن (با وسایل پزشکی) ممکن باشد واجب است.

حَنُوط

یکی دیگر از کارهایی که برای میت انجام می‌دهند، «حنوط» است و این عمل پس از غسل انجام می‌شود.

تعریف حنوط

به خوشبو کردن بدن میت با کافور «حنوط» می‌گویند.

حکم و چگونگی حنوط

واجب است میت را (جز کسی که در حال احرام از دنیا رفته) پس از غسل، حنوط کنند؛ یعنی به پیشانی و کف دست‌ها و سر زانوها و سر دو انگشت بزرگ پاهای او، کافور بمالند به‌طوری که مقداری کافور بر اثر آن در محل‌های مزبور بماند.

احکام حنوط

کافور باید ساییده و تازه باشد به طوری که میت را معطر کند و اگر به جهت کهنه بودن، عطر آن رفته باشد، کافی نیست.

کفن

اگر چه حنوط در بین کفن کردن و پس از آن نیز مانعی ندارد؛ ولی بهتر است که میت، ابتدا حنوط شود و سپس نوبت به کفن کردن می‌رسد.

چگونگی کفن کردن

میت مسلمان را باید با سه قطعه پارچه کفن کنند:

۱. **لنگ** که به کمر و پای او پیچیده می‌شود (بدن را از ناف تا زانو می‌پوشاند).

۲. **پیراهن** که از سر شانه تا ساق پا را از جلو و پشت به طور کامل می‌پوشاند.

۳. **سرتاسری** که باید از بالای سر تا پایین پا را بپوشاند به طوری که بستن دو سر آن (از طرف پا و سر میت) ممکن باشد، و پهنای آن به قدری باشد که دو طرف آن روی هم گذاشته شود.

مهارت آموزی

یادگرفتن برخی از احکام و توان انجام عملی آن‌ها جزء مهارت‌های ضروری برای یک طلبه است. برای مثال توانایی انجام احکام مربوط به اموات از جمله غسل و کفن کردن از مواردی است که توقع می‌رود طلاب بتوانند آن را در مواقع ضرور انجام دهند.

شرایط کَفَن

کفن میت باید دارای شرایط زیر باشد:

۱. مباح باشد (غصبی نباشد).

۲. پاك باشد.

۳. از پوست مردار نباشد.

٤. از اجزای حیوان حرام گوشت نباشد.

٥. پارچه ابریشمی خالص نباشد.

٦. **بنابر احتیاط واجب** پارچه طلا بافت نباشد.

۷. **بنابر احتیاط واجب** به قدری نازك نباشد که بدن میت از زیر آن دیده شود.

تمام شرایطی که گفته شد، جز مباح بودن کفن مربوط به حال اختیار است و در حال ناچاری اشکال ندارد، مگر کفن غصبی که در حال اضطرار نیز جایز نیست و اگر صاحب کفن راضی نباشد، نبش قبر میت نیز برای تحویل کفن به صاحبش، واجب است.

مسأله

کفن زن بر شوهر است، اگرچه زن از خود مال داشته باشد.

حکمت آموزی

امام رضا علیه السلام فرمود: «سبب اینکه دستور داده شده میّت کفن شود، آن است که با بدن پاکیزه با پروردگارش ملاقات کند و عورتش بر کسانی که او را حمل و تشییع می‌کنند آشکار نشود و مردم بر حالت و منظره ناخوشایندی که دارد ننگرند و به سبب نگریستن به چنین آسیب و تباهی‌ای قساوت قلب پیدا نکنند و روح زندگان از او آزرده نشود و دوستانش از او ناراحت نشوند تا مبادا یاد و محبتش را فراموش کنند که در نتیجه موجب نشود در رابطه با بازماندگان میّت و وصیت او و اموری که دوست داشته انجام شود، رعایت حال او را بکنند و کوتاهی ننمایند».

واژه‌ها و اصطلاحات

محتضر: کسی که در حال جان دادن است.

تجهیز: تدارک مقدمات چیزی.

حنوط: مالیدن کافور به بدن مرده.

پرسش و تمرین

۱. چه کارهایی نسبت به محتضر و میت واجب است؟

۲. ترتیب در تجهیز میت، طبق کدام یک از موارد زیر صحیح است؟

الف: غسل، کفن، حنوط، دفن و نماز

ب: غسل، حنوط، کفن، نماز و دفن

ج: حنوط، غسل، نماز، کفن و دفن

د: غسل، کفن، حنوط، نماز و دفن

۳. آیا رنگ کفن باید سفید باشد؟

٤. در حضور دوستان کفن کردن را به صورت عملی انجام دهید.

٥. چه اشخاصی را نباید حنوط کرد؟

٦. ولیّ میت کیست؟ اگر میّت زن باشد چه کسی بر دیگران مقدم است؟

درس ۲ احکام نماز میت و چگونگی دفن آن

هدف‌های درس

انتظار می‌رود پس از فراگیری این درس طلاب گرامی بتوانند:

۱. نماز میت را به طور صحیح و از حفظ بخوانند.

۲. چگونگی دفن میت را برای دیگران به طور کامل توضیح دهند.

۳. روش تسلیت دادن به بستگان میت را بیان کنند.

یکی از وظایفی که به عهده بازماندگان و بلکه همه مسلمانان (به نحو واجب کفایی) گذارده شده نماز خواندن بر میت و دفن اوست که در این درس به احکام نماز میت و چگونگی دفن وی می‌پردازیم.

نماز میت

*پس از غسل و حنوط و کفن، واجب است بر میت مسلمان، نماز بخوانند.

چگونگی نماز میت

برای خواندن نماز میت، مستحب است به امید ثواب، پیش از نماز سه بار «الصلاة» بگویید. بعد نیت کنید و به ترتیب زیر نماز میت را شروع کنید:

۱. تکبیر (الله اکبر) بگویید و سپس این عبارت را بخوانید: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ.

۲. تکبیر (الله اکبر) بگویید و سپس اینگونه صلوات بفرستید: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ.

۳. تکبیر (الله اکبر) بگویید و سپس اینگونه دعا کنید: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ.

٤. تکبیر (الله اکبر) بگویید و سپس - اگر میت مرد است - به این ترتیب برای میت دعا کنید: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِهَذَا الْمَيِّتِ.

و اگر میت زن است بگویید: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِهَذِهِ الْمَيِّتِ.

۵. تکبیر (الله اکبر) بگویید و نماز تمام می‌شود.

توجه: کیفیت مفصل‌تر نماز میت در کتاب‌های دعا و برخی رساله‌ها آمده است.

شرایط نماز میت

برای نماز میت، وضو و پاک بودن بدن و لباس و غصبی نبودن لباس، لازم نیست؛ ولی رعایت شرایطی که در زیر می‌آید واجب است:

۱. اجازه گرفتن از ولیّ میت؛

۲. * نیت و قصد قربت داشتن؛

۳. * ایستاده نماز خواندن؛

٤. *رو به قبله بودن؛

٥. تعیین میت به طوری که رفع ابهام شود. (اجمالاً مشخص کند که دارد بر مرد یا زن میتی که در مقابل اوست، نماز می خواند؛ ولی دانستن نام، شغل و مانند اینها لازم نیست)؛

٦. *میت را در مقابل نمازگزار به پشت بخوابانند به طوری که سر او به طرف راست نمازگزار و پای او به طرف چپ نمازگزار باشد؛

۷. *نمازگزار از میت دور نباشد؛ ولی اگر نماز میت به جماعت خوانده می‌شود و صف‌ها متصل است، دور بودن مامومین اشکال ندارد؛

۸. * بین میت و نمازگزار، پرده و دیوار یا چیزی مثل اینها فاصله نشود، ولی اگر میت در تابوت و مانند آن باشد اشکالی ندارد.

احکام نماز میت

به جماعت خواندن نماز میت

همان‌طور که اشاره شد، نماز میت را می‌توان به جماعت خواند؛ ولی رعایت شرایط نماز جماعت و امام جماعت –که در سایر نمازها معتبر است - در نماز میت شرط نیست، هر چند احتیاط مستحب این است که آن شرایط در نماز میت هم رعایت شود.

خواندن تکبیرها و دعاها در نماز میت

*اگر چه نماز میت به جماعت خوانده می‌شود؛ ولی در این نماز، امام و ماموم هر دو باید تکبیرها و دعاها را بخوانند.

دفن میت

پس از پایان وظایف گذشته (غسل، حنوط، کفن و نماز) باید میت را در زمین دفن کنند.

احکام و چگونگی دفن میت

میت را باید در قبر به پهلوی راست و طوری بخوابانند که صورت و سینه و شکم او رو به قبله قرار گیرد.

باید قبر او به قدری عمیق باشد که بوی او بیرون نیاید و درندگان هم نتوانند بدن او را خارج کنند.

قبور مسلمانان را می‌توانند در چندین طبقه بسازند به شرطی که این کار سبب نبش قبر و هتک حرمت آنان نشود.

مکان‌های ممنوع

دفن میت در مکان‌های زیر حرام است:

۱. قبرستان کفار؛[۱]

۲. *جایی که بی‌احترامی به او باشد (مانند محل دفن زباله‌ها)؛

۳. *مکان غصبی؛

٤. در قبر مرده‌ای که هنوز جسدش سالم است؛

۵. مکانی که برای غیرِ دفن وقف شده است (مانند مسجد و مدرسه).

کارگاه احکام

در مسائل شرعی بسیار مشاهده می‌شود که ملاک وجوب یا حرمت عملی، احترام یا بی احترامی به مؤمن است. هم مسائل مربوط به آبروی او، مال او و همچنین جسم او. شناخت این موارد سبب می‌شود تا قاعده‌ای کلی در شناخت و فهم

---

۱. مکارم: دفن مسلمان در قبرستان غیرمسلمان و دفن کافر در قبرستان مسلمان جایز نیست بنابراحتیاط واجب. توضیح المسائل، م۵۸۱.

برخی از احکام داشته باشیم. با کمک هم گروهی‌های خود برخی از این مسائل را در فتاوای مرجع خود بیابید.

نبش قبر

تعریف نبش قبر

پس از آنکه جسد میت را در زیر خاک دفن می‌کنند، اگر خاک کنار زده شود به گونه‌ای که جسد آشکار گشته و دیده شود، «نبش قبر» صورت گرفته است.

احکام نبش قبر

نبش قبر میّتی که بر اساس موازین و احکام شرعی دفن گردیده، حرام است و اگر برای تعویض و توسعه خیابان‌ها به طور اتفاقی بدن میّت مسلمان یا استخوان‌های او که هنوز پوسیده نشده‌اند آشکار شود، واجب است دوباره دفن شود.

اگر استخوان‌های میت تبدیل به خاک شود نبش قبر وی برای دفن میت دیگری در آن جایز است.

از بین بردن و تخریب آثار قبور انبیای الهی و ائمه علیهم السلام، امام زادگان، علما، بندگان صالح و شهدا، در صورتی که زیارتگاه و پناهگاه مردم شده باشد، حرام است، اگر چه مدت زیادی از خاک سپاری ایشان گذشته باشد و **بنابر احتیاط واجب** در صورتی هم که قبورشان زیارتگاه نیست، نبش قبر حرام است.

موارد وجوب نبش قبر

اگر میت را در مکان غصبی دفن کرده باشند و مالک زمین به ماندن میت در آنجا راضی نباشد، در این صورت نبش قبر واجب می‌شود.

اگر کفن میت غصبی باشد و صاحب آن به باقی ماندن کفن در بدن میت راضی نباشد، نبش قبر جایز، بلکه واجب می‌شود.

قاعده فقهی

قاعده احترام مال مسلمان: قاعده یاد شده عبارت است از اینکه مال مسلمان جان و آبروی او حرمت دارد و تصرف درآن جایز نیست. مقصود از احترام مال مسلمان، عدم جواز تصرف درآن بدون رضایت مالک یا ایجاد مزاحمت برای وی در راستای استفاده از مالش و یا گرفتن مال او با قهر و غلبه و مانند آن می‌باشد.

پرسش میانی

اگر مال دیگری همچون انگشتر یا قرآن همراه میت دفن شود و صاحب آن راضی نباشد، آیا باید قبر شکافته و خارج شود؟

واژه‌ها و اصطلاحات

هتک: بی‌حرمتی، اهانت.

نبش قبر: شکافتن قبر بطوری که جسد میّت یا بقایای آن آشکار شود.

تصرف: بکار گرفتن چیزی و استفاده از آن.

پرسش و تمرین

۱. در حضور دوستان، نماز میت بخوانید.
۲. یک اشتباه که در نماز میت بین مردم شایع است نام ببرید؟ منشأ این اشتباه از چیست؟
۳. چند سال باید از دفن میت بگذرد تا بتوانیم، فرد دیگری را در آن قبر دفن کنیم؟ اگر میت قبلی، از بزرگان دینی باشد چطور؟ آیا می‌توان قبرستان مسلمانان را تغییر کاربری داد یا تبدیل به خیابان کرد؟
٤. نبش قبر در چه مواردی جایز و در چه مواردی واجب است؟
٥. اگر میت را رو به قبله دفن نکنند، آیا نبش قبر واجب است؟
٦. موارد دیگری نیز برای جواز نبش قبر وجود دارد. با کمک استاد،آن‌ها را پیدا کنید.

درس ۳ احکام و آداب پس از دفن

هدف‌های درس

انتظار می‌رود پس از فراگیری این درس طلاب گرامی بتوانند:

۱. روش تسلیت گفتن به خانواده میت را بیان کنند

۲. کیفیت نماز وحشت را توضیح دهند.

۳. آداب زیارت اهل قبور را نام ببرند.

در روایات سفارش شده که اطرافیان نسبت به خانواده میت و خود او اعمالی را انجام دهند، هرچند بیشتر این اعمال واجب نیست؛ ولی ثواب زیادی دارد و باعث دلجویی، تسلّی و آرامش قلب نزدیکان، آمرزش گناهان و آرامش و برطرف شدن فشار قبر برای میت است. در این درس مهم‌ترین احکام و آداب پس از دفن میت را خواهید آموخت.

اولین کاری که اطرافیان و آشنایان میت می‌توانند نسبت به نزدیکان میت (به خصوص پدر و مادر، برادر و خواهر و همسر و فرزند او) انجام دهند، تسلیت دادن به ایشان است. رسول خدا «ص» فرمود: «هرکس به مصیبت‌زده‌ای تسلیت بگوید، برای او همانند اجر و پاداش صاحب مصیبت خواهد بود، بدون اینکه از اجر و پاداش مصیبت زده چیزی کاسته شود».

تسلیت

دلداری و تسلیت دادن و اندوه‌گساری از اقوام و آشنایان میت (مصیبت زدگان) از مستحبات موکد است و اجر و پاداش بزرگ و فراوان دارد، خصوصاً تسلیت دادن به مادری که فرزند از دست داده است.

چگونگی تسلیت دادن

همین که به خاطر مصیبت وارده، نزد شخص مصیبت زده حاضر شوید و او شما را ببیند کافی است؛ ولی مستحب است که علاوه بر حضور، با بازگو کردن اموری که مناسب مقام اوست و در این منظور دخالت دارد، شخص مصیبت زده را دلداری دهید.

از جمله مضامینی که می‌توان به مصیبت زدگان گفت این است:

۱. زود گذر بودن دنیا و مصایب آن؛

۲. فانی بودن دنیا؛

۳. نزدیک بودن مرگ و زود گذر بودن عمر؛

٤. پاداش دادن خدا به شخص مصیبت زده.

احکام و آداب تسلیت دادن

زمان تسلیت دادن

تسلیت دادن مستحب است و زمان مشخصی ندارد (چه پیش از دفن باشد یا پس از آن)؛ ولی اگر آنقدر تاخیر بیفتد که منجر به یادآوری حزن و اندوه مصیبت زدگان گردد، بهتر است ترک شود.

فرستادن غذا

فرستادن غذا برای بستگان و خانواده میت در مدتی که به عزاداری مشغولند مستحب است؛ بلکه مستحب است تا سه روز (اگر چه مدت به عزا نشستن و سوگواریشان کمتر از سه روز باشد) برایشان غذا بفرستند.

کارگاه احکام

برخی از آداب مرسوم میان اقوام و جوامع مختلف مرسوم است؛ گاهی تصور می‌شود که این آداب و رسوم ارتباطی به رساله‌های عملیه ندارد و صرفا یکسری دستورات و سنت‌هایی است که سینه به سینه منتقل شده و مرسوم شده در صورتی که از مهم‌ترین آداب و رسوم مثلا در همین مبحث مستحبات پس از دفن، در رساله‌ها اشاره شده و شاید دلیل سنت شدن آن هم همین اهتمام علما به انجام آن‌ها بوده است. با کمک استاد خود دیگر مواردی که به عنوان رسومات

میان مردم شناخته می‌شود اما بر پایه یک حکم شرعی شهرت پیدا کرده است را از رساله عملیه پیدا کنید.

پرسش میانی

آیا همراهی و غذا خوردن با نزدیکان میت نیز مانند فرستادن غذا مستحب است؟

گریستن بر میت

گریه کردن بر میت (به خصوص شهید) نه تنها حرام نیست، بلکه گاهی اگر چه با صدای معمولی (نه خارج از اعتدال و فریاد) باشد مستحب است؛ ولی بریدن و کندن موی سر و خراشیدن پوست و لطمه و سیلی زدن به صورت خود جایز نیست.

نماز شب اول قبر

مستحب است در شب دفن میت، نماز هدیه به میت خوانده شود و آن همان نمازی است که به «نماز وحشت» مشهور و معروف است.

چگونگی نماز شب اول قبر

نماز شب اول قبر دو رکعت است (مانند نماز صبح)؛ با این تفاوت که در رکعت اول بعد از قرائت سوره حمد به جای سوره، یک بار «آیـةُ الکرسی» و در رکعت دوم بعد از قرائت سوره حمد، ده بار سوره قدر (انا انزلناه) بخوانید. بعد از سلام نماز نیز این عبارت را بخوانید: «اللّهمّ صَلِّ علی محمّدٍ و آلِ محمّدٍ، وَابْعَثْ ثوابَها إلی قَبْرِ فُلانٍ»؛ ترجمه: خدایا بر محمد «ص» و خانواده‌اش درود فرست و ثواب این نماز را به قبر فلانی ارسال کن. و به جای کلمه فلان، اسم میت را بگویید (برای مثال: ثواب این نماز را به قبر جواد ارسال کن).

احکام و آداب نماز شب اول قبر

بنابر احتیاط واجب باید آیة الکرسی تا «هم فیها خالدون» خوانده شود.

اگر میت را به شهر دیگری انتقال دهند یا به هر علّت دیگری دفن او به تأخیر بیفتد، می‌توانید نماز شب دفن را تا شب دفن او به تأخیر اندازید.

زیارت اهل قبور

برای مردان و زنان، زیارت قبور مؤمنین و سلام برآنان و قرائت قرآن و طلب رحمت و مغفرت برای ایشان در هرزمان و به هر حالت مستحب است، به خصوص اگر در روز دوشنبه و پنج شنبه باشد و در عصر پنج شنبه و صبح شنبه تأکید بیشتری شده است.

چگونگی زیارت اهل قبور

هر چند زیارت اهل قبور و رفتن به قبرستان، به خودی خود، عملی شایسته است و انسان را به یاد مرگ و توجه به رفتگان می‌اندازد؛ ولی بهتر است در این رفت و آمدها آداب و احکام مخصوص زیارت اهل قبور رعایت شود تا نهایت بهره از این عمل شایسته به دست آید. در ادامه این درس بخشی از آداب و احکام، در این رابطه را خواهید آموخت.

سلام کردن بر اموات

وقتی وارد قبرستان می‌شوید، مستحب است به مردگان سلام کنید و سلام کردن بر اموات به صورت زیر باشد:

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ السَّلَامُ عَلَى أَهْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مِنْ أَهْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَا أَهْلَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ بِحَقِّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ كَيْفَ وَجَدْتُمْ قَوْلَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مِنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ بِحَقِّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ اغْفِرْ لِمَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاحْشُرْنَا فِي زُمْرَةِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ عَلِيٌّ وَلِيُّ اللَّهِ.

آب پاشیدن روی قبر

پاشیدن آب برقبر در روز دفن مستحب است و بعد از آن نیز به قصد رجا (امید ثواب و مطلوبیت در نزد خدای متعال) اشکال ندارد.

گذاشتن دست روی قبر

مستحب است پس از پاشیدن آب برقبر، حاضران انگشت‌ها را به صورت باز و جدا از هم بر قبر گذاشته و در خاک فرو برند به گونه‌ای که اثر آن برروی قبر باقی بماند؛ همچنین در برخی روایات به گذاشتن دست برروی قبر توصیه شده است.

رو به قبله بودن

رو به قبله بودن در حال زیارت مستحب است.

نشستن کنار قبر

نشستن در حال زیارت مستحب است.

خواندن انا انزلناه

نزد قبر میت، هفت بار قرائت سورهٔ قدر (انا انزلناه) مستحب است.

حاجت خواستن

حاجت خواستن از خداوند نزد قبر پدر و مادر مستحب است.

واژه‌ها و اصطلاحات

نماز وحشت: دو رکعت نماز با کیفیت مخصوص که در شب اول قبر برای مرده، خوانده می‌شود.

قبر: محل دفن میت.

قصد رجاء: قصد انجام یا ترک عملی به احتمال اینکه مورد امر یا نهی خداوند متعال باشد.

پرسش و تمرین

۱. با راهنمایی استاد، برای جلسه بعد چند روایت در مورد تسلیت دادن به مصیبت زدگان و زیارت اهل قبور پیدا کنید.

۲. آیا نماز شب اول قبر، شب بعد از دفن خوانده می‌شود یا شب اول بعد از فوت؟

۳. در کلاس و در حضور دوستان نماز وحشت بخوانید.

٤. مهم‌ترین آداب هنگام زیارت قبور را بیان کنید.

۵. آیا شستن سنگ قبر مستحب است؟

بخش دوم

نماز

نماز از ضروریات دین اسلام و مهم‌ترین اعمال عبادی است که اگر مورد قبول درگاه خداوند واقع شود، عبادت‌های دیگر هم قبول می‌شود و اگر پذیرفته نشود، اعمال دیگر هم قبول نمی‌شود. اگر نماز، درست و با توجه انجام گیرد، روح انسان را پاکیزه و دل او را نورانی می‌سازد و او را به رها کردن اخلاق ناپسند، قادر می‌گرداند؛ یعنی نماز می‌تواند فرد و جامعه انسانی را به تدریج از همه آلودگی‌ها پاک کند.

فصل اول

مقدمات نماز

پیش از آن که چگونگی نماز خواندن را بیاموزید، باید اقسام نمازها، وقت خواندن هر یک، مقدمات آنها، شرایط مکان، بدن و لباس نمازگزار و وقت ایستادن به نماز را یاد بگیرید؛ بنابراین، در این فصل ابتدا با نمازهای مختلف آشنا می‌شوید و سپس هر آنچه قبل از نماز خواندن باید رعایت کنید فرا خواهید گرفت؛ البته برخی از این احکام هنگام نماز هم کاربرد دارد.

درس ٤ اقسام نماز و اوقات نمازهای شبانه‌روزی

هدف‌های درس

انتظار می‌رود پس از فراگیری این درس طلاب گرامی بتوانند:

۱. نمازهای واجب را نام ببرند.
۲. وقت هریک از نمازهای واجب را با شیوه‌ای آسان برای دیگران آموزش دهند.
۳. تعداد رَکَعات نمازهای نافله شبانه‌روزی را به ترتیب بیان کنند.

نماز، ویژه‌ترین عبادت در اسلام است که علاوه بر احکام و آدابی که دارد، عامل مهمی در پرورش و صفای روحانی یک فرد نمازگزار به حساب می‌آید، در این درس اقسام نمازها و وقت نمازهای واجب شبانه روزی را که شناخت آن بیشترین کاربرد را در زندگی یک مسلمان دارد، می‌آموزید.

نماز

ابتدا لازم است مانند درس‌های قبل، با تعریف نماز آشنا شوید.

تعریف

واژه‌ی نماز در عربی «صلات» می‌باشد که در لغت عرب به معنای دعا است؛ ولی در اصطلاح احکام عبادتی است شامل: نیت، قیام، تکبیرةالاحرام، قرائت، قنوت، رکوع، سجده، ذکر، تشهد و سلام که با ترتیب و شیوه خاصی انجام می‌شود.

اهمیت نماز

بر اساس آیات و روایات، نماز یکی از مهم‌ترین عبادت‌هاست که حتی در جنگ و هنگام غرق شدن هم از عهده مکلفین برداشته نمی‌شود؛ اگر نماز درست و با توجه انجام گیرد، مایه صفای روح، پاکی دل، پیدایش روح تقوا، تربیت انسان و پرهیز از گناه خواهد بود. خدای

متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «در آخرت از برخی مجرمان می‌پرسند: چه چیز شما را به دوزخ کشاند؟ می‌گویند: ما از نمازگزاران نبودیم». (سوره مدثر، آیه ٤۲).

مهارت آموزی

یکی از شیوه‌های مهم در بیان احکام، بیان ضرورت و اهمیت آن‌ها با استفاده از آیات و روایات است. اشاره کردن به احادیث و مطالبی که ضرورت و اهمیت یک عمل و حکم را نشان می‌دهد و بیان عواقب ترک آن‌ها، سبب می‌شود تا مخاطب اهمیت و توجه بیشتری به یادگیری آن حکم داشته باشد.

اقسام نماز

نماز از عباداتی است که بیشترین اقسام و انواع را به خود اختصاص داده است. برخی از نمازها، واجب (مانند نماز آیات) و برخی مستحب‌اند (مانند نماز شب)، برخی دو رکعتی (مانند نماز صبح)، سه رکعتی (مانند نماز مغرب) یا چهار رکعتی (مانند نماز ظهر) هستند، بعضی ایستاده خوانده می‌شود (مانند نماز میت) و برخی نشسته (مانند نافله عشا) و برخی تنها به جماعت خوانده می‌شود (مانند نماز جمعه) و برخی فقط به فرادا صحیح است (مانند بیشتر نمازهای مستحب).

نمازهای واجب و مستحب

در یک تقسیم‌بندی می‌توان همه‌ی نمازها را در دو دسته گنجاند:

۱. نمازهای واجب؛

۲. نمازهای مستحب.

نمازهای واجب

نمازهای واجب عبارتند از:

۱. نمازهای شبانه‌روزی یا روزانه (نماز صبح، ظهر، عصر، مغرب و عشا)؛

۲. نماز آیات که هنگام خورشیدگرفتگی، ماه گرفتگی، زلزله و مانند آنها خوانده می‌شود؛

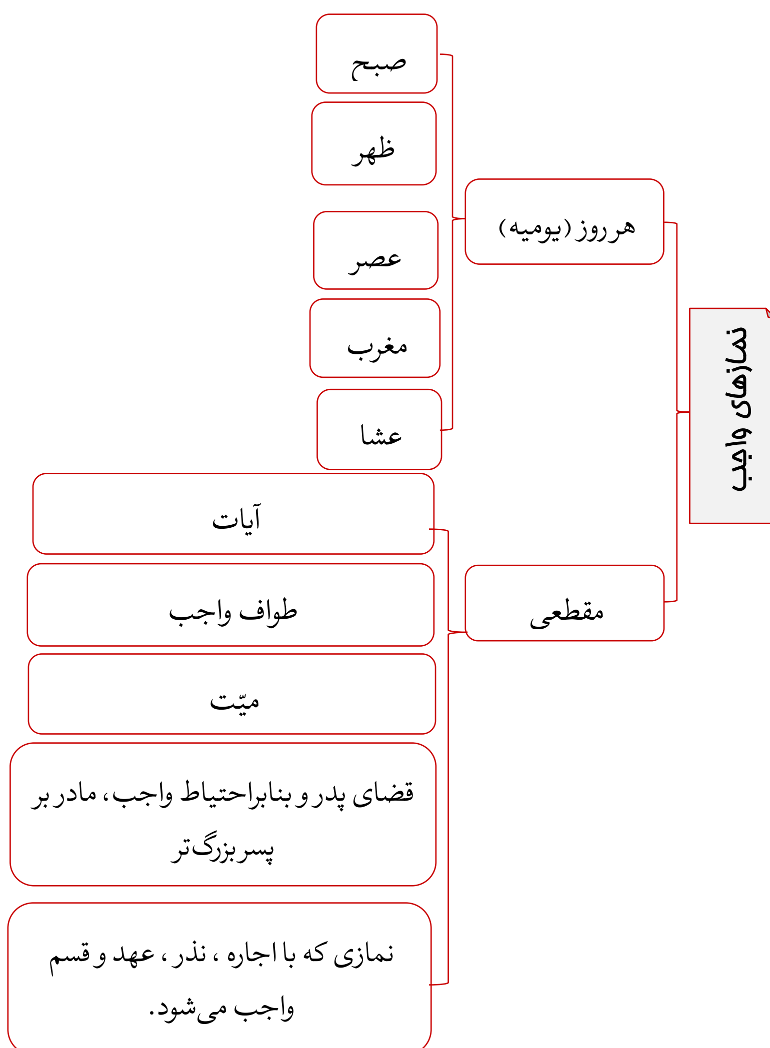
۳. نماز میّت که بر بدن مسلمانی که از دنیا رفته، خوانده می‌شود؛

٤. نماز قضای پدر و بنابراحتیاط واجب، مادر که بر پسر بزرگتر واجب است؛

۵. نماز طواف که پس از طواف واجب خانه‌ی کعبه خوانده می‌شود؛

٦. نمازی که به سبب اجاره، نذر، عهد و قسم واجب می‌شود.

توجه: در واقع نمازهایی که به واسطه اجاره، نذر، قسم و عهد واجب می‌شوند، به خاطر وفای به عقد اجاره و نذر و قسم و وفای به عهد واجب می‌شوند.

نمازهای مستحب

نمازهـای مسـتحب بسـیار اسـت کـه بـه آن‌هـا «نافلـه» می‌گوینـد؛ نافلـه یعنـی کـار زیـاده و بیشـتری کـه واجـب نیسـت؛ ولـی مسـتحب و نیکـو اسـت. برخـی از نمازهـای مسـتحب کـه اهمیت بیشتری دارند عبارتند از:

۱. نماز عید فطر [در زمان غیبت]؛

۲. نماز عید قربان [در زمان غیبت]؛

۳. نماز شب؛

٤. نماز وحشت (شب اول قبر)؛

٥. نماز جعفر طیار؛

٦. نماز غُفیله؛

۷. نماز اول هر ماه قمری؛

۸. نافله های شبانه‌روزی (یومیه)؛

۹. نماز زیارت؛

۱۰. نماز تحیّت مسجد؛

۱۱. نماز شکر؛

۱۲. نماز باران؛

۱۳. نماز برآورده شدن حاجت؛

۱٤. نماز طلب رزق؛

۱٥. نماز احرام؛

۱٦. نماز استخاره؛

و نمازهای فراوانی که در کتاب‌های دعا با کیفیت‌های مختلفی ذکر شده است.

نمازهای واجب شبانه‌روزی (یومیه)

نمازهـای واجـب دو دسـته‌انـد؛ بعضـی از آنهـا تکلیـف هـر روز شـما هسـتند و در هـر شـبانه‌روز در زمان‌های خاصی باید به‌جا آورده شوند و برخی دیگر نمازهایی هستند که گاهی از اوقات به سببی خاص واجب می‌شوند و برنامه همیشگی و هر روزه نیستند.

نمازهای واجب شبانه‌روزی عبارتند از:

۱. نماز صبح؛

۲. نماز ظهر؛

۳. نماز عصر؛

٤. نماز مغرب؛

۵. نماز عشا.

وقت نمازهای شبانه‌روزی

قبل از اینکه وقت نمازهای شبانه‌روزی را بشناسید باید با **یک واژه** آشنا شوید:

شاخص: گاهی برای تعیین وقت ظهر شرعی، چوب یا چیزی مانند آن را راست در زمینِ هموار فرو می‌برند، صبح که خورشید بیرون می‌آید، سایه آن به طرف مغرب می‌افتد و هر چه آفتاب بالا می‌آید این سایه کم می‌شود. در شهرهای ایران این سایه در اول ظهر شرعی به آخرین درجه‌ی کمی می‌رسد (ناپدید شود) و ظهر که گذشت سایه به طرف مشرق برمی‌گردد و هر چه خورشید رو به مغرب می‌رود، سایه زیادتر می‌شود. بنابراین، وقتی که سایه به آخرین درجه‌ی کمی رسید و دو مرتبه رو به زیاد شدن گذاشت معلوم می‌شود ظهر شرعی شده است. به این چوب یا چیزی که برای تعیین وقت شرعی در زمین نصب می‌کنند، اصطلاحاً «شاخص» می‌گویند.

در رساله‌ها معمولاً شاخص را برای تعیین وقت نمازهای واجب یا نافله معرفی کرده‌اند؛ شما در این کتاب علاوه بر «شاخص»، با زمان تقریبیِ وقت مخصوص، فضیلت و مشترکِ نمازهای شبانه‌روزی –که توسط مرکز مطالعات پژوهشی فلکی نجومی تعیین شده است- آشنا خواهید شد.

کارگاه احکام

با کمک استاد محترم، روش تشخیص اوقات شرعی و طریق استفاده‌ی از ابزار آن را تمرین کرده و اوقات شرعی را تشخیص دهید.

تشخیص اوقات شرعی علاوه بر شناخت وقت نماز، چه کاربردهای دیگری دارد؟

اکثر نمازهای واجب شبانه‌روزی، سه وقت ویژه دارد:

۱. **وقت اختصاصی** (قسمتی از وقت نماز است که مختص به همان نماز است و اگر در آن وقت مخصوص، عمداً نماز واجب ترتیبی دیگری خوانده شود؛ نماز باطل است. مثلاً در نماز ترتیبی ظهر و عصر و مغرب و عشا، که اگر هر کدام در وقت اختصاصی دیگری خوانده شود؛ نماز باطل است).

۲. **وقت مشترک** (وقتی بین زمان مخصوص نماز ظهر و عصر و بین نماز مغرب و عشا که هر دو نماز را می‌توان در آن وقت خواند).

۳. **وقت فضیلت** (قسمتی از وقت نماز است که نماز در آن وقت دارای ثواب بیشتری است و خارج از آن وقت، فضیلت (ثواب) وارد شده را ندارد؛ مثل اول وقت).

نمازهای نافله شبانه‌روزی

در شبانه‌روز پنج نماز، واجب است که برای هر یک از نمازهای واجب، نمازهای مستحب (نافله‌های شبانه‌روزی) نیز وجود دارد. هر چند این نمازها واجب نیستند، ولی ثواب زیادی دارند و از سوی ائمه (علیهم السلام) به خواندن آن‌ها سفارش شده است؛ در بعضی از روایات آمده است که: «نمازهای نافله، از نقصان نمازهای واجب می‌کاهند» (تهذیب الأحکام، ج۳، ص۹) «و سبب تقرب مؤمنان به خدای متعال هستند». (ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، ج۱، ص ۲۹).

قاعده‌ی فقهی

قاعده الحاق نوافل به فرایض: قاعده یاد شده عبارت است از همانند بودن نوافل با فرایض در شرایط و احکام، جز مواردی که دلیل بر تفاوت وجود داشته باشد؛ برای مثال نماز مستحب در شرایط، از قبیل لزوم طهارت و پاک بودن لباس نمازگزار و نیز در اجزا، همچون رکوع و سجود، مانند نماز واجب است.

نافله‌های شبانه‌روزی عبارتند از:

۱. **نافله نماز صبح** که ۲ رکعت است و پیش از نماز صبح خوانده می‌شود. وقت آن همان وقت فضیلت نماز صبح است.

۲. **نافله نماز ظهر** که ۸ رکعت است و پیش از نماز ظهر (از اول ظهر شرعی) خوانده می‌شود و تا موقعی است که سایه شاخص به اندازه دو هفتم برسد.

۳. **نافله نماز عصر** که ۸ رکعت است و پیش از نماز عصر خوانده می‌شود و وقت آن تا زمانی که سایه شاخص به چهار هفتم برسد ادامه دارد.

٤. **نافله نماز مغرب** که ٤ رکعت است و پس از تمام شدن نماز مغرب خوانده می‌شود و وقت آن تا زمانی است که سرخی طرف مغرب که بعد از غروب آفتاب در آسمان پیدا می‌شود، از بین برود.

۵. *__نافله نماز عشا__ که ۲ رکعت و به صورت نشسته است و پس از نماز عشا خوانده می‌شود و تا نیمه شب ادامه دارد؛ ولی بهتر است بلافاصله بعد از نماز عشا خوانده شود.

توجه: خواندن نافله‌های ظهر و عصر در سفری که نماز در آن قصر است (هر چند با قصد رجاء) جایز نیست. انجام نافله‌ی عشا (وتیره) در سفر با قصد رجاء و به امید ثواب اشکال ندارد.

٦. **نافله شب** که ۱۱ رکعت است (۸ رکعت به نیت نماز شب، دو رکعت به نیت نماز شَفع و یک رکعت به نیت نماز وَتر) و وقت آن از نیمه شب تا اذان صبح است که بهتر است در ثلث آخر شب خوانده شود و هر چه به فجر نزدیک‌تر باشد، فضیلت آن بیشتر است.

مسأله

در نمازهای نافله، خواندن سوره واجب نیست، بلکه کافی است در هر رکعت سوره‌ی حمد قرائت شود؛ هر چند مستحب است سوره نیز قرائت شود.

پرسش میانی

آیا نوافل را می‌توان به صورت نشسته خواند؟

نافله در روزهای جمعه و سفر

نافله	تعداد رکعت ها	وقت
صبح	۲ رکعت	قبل از نماز صبح
ظهر	٤ نماز ۲ رکعتی (۸ رکعت)	قبل از نماز ظهر
عصر	٤ نماز ۲ رکعتی (۸ رکعت)	قبل از نماز عصر
مغرب	۲ نماز۲ رکعتی (٤ رکعت)	پس از نماز مغرب
عشا	۲ رکعت نشسته	پس از نماز عشا
شب	۵ نماز ۲ رکعتی و ۱ نماز ۱ رکعتی (۱۱رکعت)	از نصف شب تا اذان صبح

جدول وقت و تعداد رکعت‌های نمازهای نافله شبانه‌روزی

آنچه در مورد نافله‌ها و تعداد رکعات آن ها ذکر شد غیر از روزهای جمعه و سفر بود؛ چون در روز جمعه؛ علاوه بر شانزده رکعت نافله ظهر و عصر، چهار رکعت دیگر اضافه می‌شود. همچنین نافله ظهر و عصر را در سفر نباید خواند.

همچنین مسافر و کسی که برای او خواندن نافله شب در وقت آن سخت است، می‌تواند نافله شب را در اول شب (قبل از نیمه‌شب شرعی) به جا آورد.

 حکمت آموزی

روایت شده که امیرالمؤمنین(علیه‌السلام) به مردی که سجده‌های نمازش را خیلی سریع به جا می‌آورد فرمودند: «چند وقت است این گونه نماز می‌خوانی؟ آن مرد عرض کرد: از فلان مدّت، حضرت فرمودند: شخصی چون تو نزد خداوند همانند کلاغ است که نوک برزمین می‌زند، اگر بمیری برغیرآیین ابوالقاسم محمّد(صلی الله علیه و آله) مرده‌ای، سپس فرمودند: دزدترین مردم کسی است که از نمازش بدزدد». المحاسن، ج۱، ص۱۶۲، ح۲۳۲.

 واژه‌ها و اصطلاحات

شاخص: نمودار؛ میله و مانند آن که برای تعیین وقت ظهر در زمین نصب می‌کنند.

فضیلت: برتری؛ وقت فضیلت زمانی است که اگر نماز در آن وقت خوانده شود، ثواب بیشتری دارد.

نافله: نماز مستحبی.

پرسش و تمرین

۱. پنج نماز مستحب را نام برده و کیفیت آنها را توضیح دهید.

۲. وقت اختصاصی نماز صبح چه موقعی است؟

۳. وقت فضیلت را تعریف کنید. آیا نماز اول وقت همان نماز در وقت فضیلت است؟

٤. نیمه شب شرعی را چگونه محاسبه می‌کنید؟

٥. آیا نماز عشا پس از نیمه شب شرعی قضا می‌شود؟

درس ۵ قبله

هدف‌های درس

انتظار می‌رود پس از فراگیری این درس طلاب گرامی بتوانند:

۱. مواردی را که رعایت قبله در آن لازم است نام ببرند.

۲. حالات مختلف انحراف از قبله در نماز را نام برده و وظیفه نمازگزار را بیان کنند.

۳. طریقه خواندن نماز مستحب در حال راه رفتن را توضیح دهند.

به غیراز شناخت وقت، یکی دیگراز شرایطی که باید هنگام نماز رعایت کرد، قبله است. مثلاً باید جهت قبله را بشناسید تا نماز را رو به قبله بخوانید، مطمئن شوید که وقت نماز رسیده است، لباستان پاک باشد و مکانی که درآن نماز می‌خوانید غصبی نباشد، این‌ها مسائلی هستند که برای نمونه اشاره شد؛ بنابراین، لازم است پیش ازآموختن احکام نماز با شرایطی که نمازگزار باید برای ورود به نماز و در طول نماز رعایت کند آشنا شوید. دراین درس با احکام قبله آشنا خواهید شد.

استقبال (رعایت قبله)

از کارهایی که پیش از ورود به نماز باید رعایت شود، ایستادن رو به قبله است.

تعریف قبله

«استقبال» و«قبله» هردو از یک ریشه هستند. استقبالِ چیزی، یعنی روبه‌روی چیزی قرار گرفتن وقبله نیز به حالت شخصی می‌گویند که به چیزی روکرده است؛ و چون مسلمان باید نماز را رو به سمت کعبه بخواند، به این اعتبار به آن قبله می‌گویند.

توجه

البته برای کسانی که از کعبه دورند و محاذات(روبرو بودن) حقیقی بریاشان میّسر نیست، همین اندازه که گفته شود به سمت قبله نماز می‌خوانند، کافی است.

اهمیت و جایگاه قبله

برخی از اعمال هستند که در آنها رو به قبله بودن **واجب** است؛ مانند نماز، دفن میّت (بر شانه راست خوابانده شود و صورتش رو به قبله باشد) و ذِبح حیوانات (جلو بدن حیوان رو به قبله باشد) و یا **بنابر احتیاط واجب**، رو به قبله کردن پاهای محتضر.

در بعضی کارها، رو به قبله بودن یا پشت به قبله بودن **حرام** است، مانند ادرارکردن رو به قبله یا پشت به قبله،

در بسیاری از اعمال نیز مراعات قبله **مستحب** است و ثواب دارد، مانند:

رو به قبله نشستن در مسجد،

زیارت قبور،

رو به قبله کردن هنگام قرائت قرآن،

اذان و تعقیبات نماز.

اعمالی هم رو به قبله **مکروه** است، مانند:

آمیزش و هر کاری که رو به قبله انجام دادنش، خلاف ادب در پیشگاه الهی است و با قبله منافات دارد.

مسأله

نماز احتیاط، سجده و تشهّد فراموش شده را باید رو به قبله به‌جا آورد .و بنا بر احتیاط مستحب .سجده سهو را نیز رو به قبله به‌جا آورد.

احکام قبله

ملاک رو به قبله بودن در نماز

ملاک رو به قبله بودن این است که انسان به طرف کعبه باشد و همین اندازه که بگویند نمازگزار رو به قبله ایستاده یا نشسته، کافی است؛ بنابراین، لازم نیست در موقع ایستادن، نوک انگشتان پا یا سر زانوها به طور دقیق رو به قبله باشد.

اطمینان به جهت قبله

نماز گزار باید به جهت قبله یقین و یا اطمینان پیدا کند، چه از راه قبله‌نمای صحیح و معتبر یا از راه تابش خورشید و ستارگان (در صورتی که آشنا به استفاده از آنها باشد) یا از راه-

های دیگر، و اگر نمی‌تواند اطمینان پیدا کند، به هر طرف که گمان بیشتر دارد، باید نماز بخواند؛ مانند گمانی که از محراب مسجد به دست می‌آید.

کارگاه احکام

باتوجه به اینکه تشخیص قبله علاوه بر اینکه در احکام نماز کاربرد فراوانی دارد، در احکام گوناگون مورد نیاز است، با کمک استاد محترم روش‌های تشخیص قبله را در حیاط مدرسه انجام دهید.

گمان به جهت قبله

اگر نتوانستید اطمینان به قبله پیدا کنید، می‌توانید به هر طرف که گمان بیشتر دارید، نماز بخوانید.

پیدا نکردن قبله

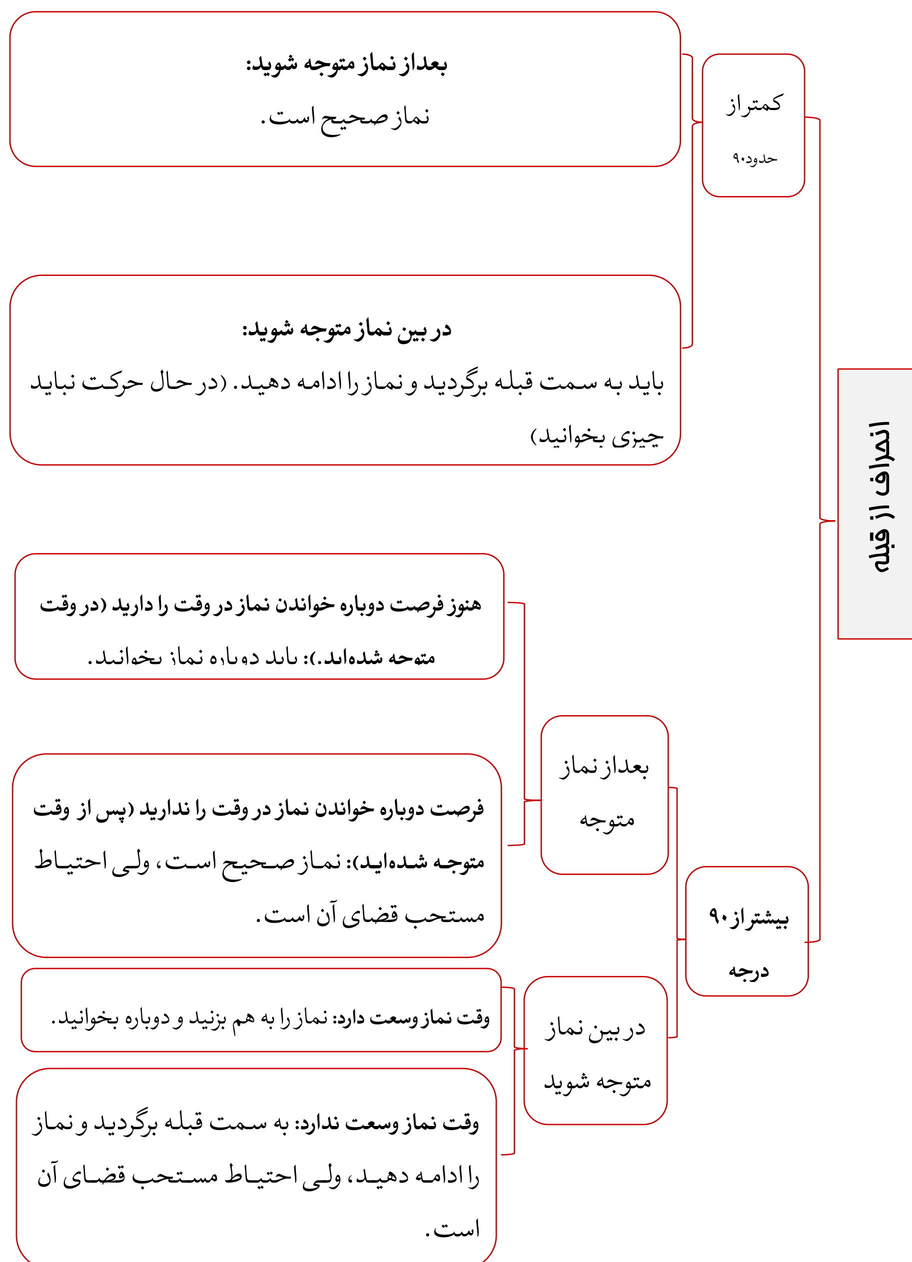
اگر در جایی هستید که به هیچ وجه نمی‌توانید جهت قبله را پیدا کنید یا از کسی بپرسید، **بنابر احتیاط واجب** باید به چهار طرف نماز بخوانید - که هر طرف حدود نود درجه با دیگری فرق کند- و اگر برای چهار نماز وقت ندارید، کافیست به هر اندازه که وقت دارید، نماز بخوانید (مثلاً اگر فقط فرصت دارید به ۲ طرف نماز بخوانید، به ۲ طرف نماز خواندن، کافیست).

پرسش میانی

در صورتی که نتوانیم جهت قبله را بیابیم، وظیفه ما در اعمالی که قبله در آن‌ها شرط است (غیر از نماز که بیان شد) چیست؟

انحراف از قبله

گاهی در بین نماز یا پس از آن متوجه می‌شوید که از قبله انحراف داشته‌اید، در چنین مواقعی باید طبق یکی از حالت‌های زیر که ممکن است برایتان پیش آمده باشد، عمل کنید:

انحراف از قبله
کمتر از
حدود۹۰
بعد از نماز متوجه شوید:
نماز صحیح است.
در بین نماز متوجه شوید:
باید به سمت قبله برگردید و نماز را ادامه دهید. (در حال حرکت نباید
چیزی بخوانید)
بیشتر از ۹۰
درجه
بعد از نماز
متوجه
هنوز فرصت دوباره خواندن نماز در وقت را دارید (در وقت
متوجه شده‌اید): باید دوباره نماز بخوانند.
فرصت دوباره خواندن نماز در وقت را ندارید (پس از وقت
متوجه شده‌اید): نماز صحیح است، ولی احتیاط
مستحب قضای آن است.
در بین نماز
متوجه شوید
وقت نماز وسعت دارد: نماز را به هم بزنید و دوباره بخوانید.
وقت نماز وسعت ندارد: به سمت قبله برگردید و نماز
را ادامه دهید، ولی احتیاط مستحب قضای آن
است.

انحراف عمدی از قبله

کسی که جهت قبله را می‌داند، نباید به عمد از سمت آن منحرف شود.

قبله در نماز خوابیده

جهت قبله برای کسی که به صورت خوابیده نماز می‌خواند، با توجه به توانایی فرد، به ترتیب زیر است:

۱. اگرتوانایی داشت، به پهلوی راست بخوابد و جلو بدنش رو به قبله باشد.

۲. اگرتوانایی خوابیدن به پهلوی راست را نداشت، به پهلوی چپ بخوابد و جلوبدن او رو به قبله باشد.

۳. اگرتوانایی خوابیدن به پهلوی چپ را هم نداشت، به پشت بخوابد و کف پایش را رو به قبله کند.

٤. اگرتوانایی خوابیدن به پشت را هم نداشت، به روی شکم بخوابد، طوری که سرش رو به قبله باشد.

قبله در نمازهای مستحب

* نمازهای مستحب را می‌توان در حال راه رفتن یا سواری خواند و در این صورت لازم نیست نماز رو به قبله به‌جا آورده شود.

واژه‌ها و اصطلاحات

قبله: جهتی که نمازگزار باید به آن جهت نماز بخواند (سوی کعبه در تمام نقاط).

گمان: ظنّ، غلبه‌ی یک مورد در بین موارد مشکوک.

محراب: محلی خاص در مسجد که نشان دهنده‌ی قبله است.

پرسش و تمرین

۱. ملاک برای رو به قبله بودن چیست؟

۲. اگر در جایی نتوانید جهت قبله را پیدا کنید چه وظیفه‌ای دارید؟

۳. آیا به عمد می‌توانیم ۳۰ درجه از قبله انحراف پیدا کنیم؟

٤. در نماز خوابیده چگونه باید قبله را مراعات کنیم؟

۵. در نمازهای مستحب به چه مقداری رعایت قبله لازم است؟